

ДУМКИ ПОНАД ЧАСОМ

Світлана Єрмоленко

ІВАН ФРАНКО ПРО ЕСТЕТИКУ СЛОВА

Наукові й художньо-творчі обшири зацікавлень Івана Франка були такі всеосяжні, що важко знайти галузь, якої не торкався б письменник-мислитель. І навпаки, легко знайти в його різноманітній творчості відгомін сучасних ідей, які сьогодні актуальні для різних галузей гуманітарної науки. Завжди залишатиметься загадкою, як могла одна людина прочитувати стільки літератури, аналізувати стільки текстів і виробляти філософію читання, філософію естетичного виховання читачів. Якщо йдеться про сприйняття й оцінку художньої літератури, то можемо стверджувати, що Франко започаткував в українській стилістиці філософсько-естетичний (можна скористатися й сучасним поняттям *психолінгвістичний*) аналіз художніх текстів.

Насамперед звернемося до його розуміння естетики: *«естетика є властиво наука про почування, спеціально про відчування артистичної краси, – значить, є частиною психології»* [Франко 1981, 31: 53-54].

Або ще один контекст: *«Зачнім ab ovo [спочатку]. Що таке естетика? Естетика – то наука о х о р о ш і м, особливо в штуці. Що вважається хорошим в штуці? На те різні естетичні теорії дають різні відповіді, котрі остаточно всі дадуть звестися на одно, а іменно: хорошим в штуці називається те, що викликає в чоловіці у б л а г о р о д н я ю ч е зрушення. Штуки пластичні (малюнок, різьба, будівля)*

викликають таке зрушення при допомозі гармонії красок і ліній; штуки експресійні (музика, поезія, гра акторська) – при допомозі чутств, особливо, як виказував Арістотель, чутств тривоги і надії. Остаточно з тим увесь естетичний бік штуки сходиться на викликування певних появ психологічних, певних сильних, потрясаючих вражень і чутств» [Франко 1980: 57].

Франко, аналізуючи художній текст, послуговувався поняттям *змисл* – психічне враження від сприймання художньо-словесних образів, тобто зорові, слухові, запахові, смакові, дотикові відчуття, що їх викликає художнє слово. Саме про це йдеться в його цілісній праці «Із секретів поетичної творчості», яка фактично започаткувала психолінгвістичний аналіз художнього тексту.

Але насамперед письменник звертається до психології творця тексту: *«Майже кождий чоловік має в собі величезне багатство думок і почувань, хоча мало хто може і вміє користуватися ними, Бо все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворухилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі.*

Та є люди, котрі мають здібність видобувати ті глибоко заховані скарби своєї душі і давати їм вираз у зрозумілих для кожного словах. Отсі щасливо обдаровані психологічні Креси і копачі захованих скарбів – се й є наші поети» [Франко 1981, 31: 62-63].

Франко характеризує поетичну творчість як закономірність асоціації ідей. Один з наймогутніших способів поетичного малювання, на думку Франка, – **к о н т р а с т**, а також поетична градація. Щоб показати дію легкості й натуральності асоціювання ідей, Франко звертається до поезії Шевченка. На прикладах поетичних текстів дослідник унаочнює поняття поетичної фантазії, здатність до творення конкретно-чуттєвих образів, які набувають символічного змісту завдяки асоціативним зв'язкам.

Розглядаючи естетичні основи творення поетичного тексту, Франко наводить переконливі, художньо довершені тексти Шевченка, тексти народних пісень й розповідає про поезію образно, поетично й водночас науково аргументовано. Показово, що цитовані Франком Шевченкові рядки в

колективній свідомості українців сприймаються як взірцеві мовно-естетичні знаки. Так само і наукові твердження Франка-дослідника набувають статусу впізнаваних узагальнювальних висновків, своєрідних наукових афоризмів: *«Він (Шевченко) користувався в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим запасом абстракцій і абревіатур, але все-таки треба признати, що правдиві поети все і всюди з багатого запасу рідної мови вміють вибирати власне такі слова, які найшвидше і найлегше викликають у нашій душі конкретне зміслове враження»* [Франко 1981, 31: 83].

Шевченкові знахідки, його словесні картини з рухом образів дослідник справедливо пов'язує з глибинними мовними процесами, джерело яких у *«стародавньому, антропоморфічному погляді на природу, що панував тоді, коли творилася мова, а почасти в нашій психології і в тім несвідомім зчіплюванні образів, що є в значній часті основою нашого думання»* [Франко 1981, 31: 108-109].

Франкове думання легко переходить від прикладів німецької поезії до Шевченкових рядків, і в таких переходах маємо бачити не лише широкі наукові обрії дослідника, а й рівень освіченості тих, кому адресувалися спостереження і хто, очевидно, сприймав, розумів аналіз поетичної мови в різних національних культурах. Франко, зокрема, зосереджує увагу на Шевченковому словесному образі змалювання тиші, – «мертвої тиші киргизьких степів над Аралом», пор.:

*Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкля трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.*

Не заперечуючи психологічного сприймання зображеної поетом тиші, можна поширити метод індуктивної естетики Франка на виокремлення в наведеному поетичному уривку наскрізного для мовомислення Шевченка концептуального поняття «мова-розмова». Крім того, що дієслівні образи пов'язані з поняттям безмовності, тиші, вони ще й передають усепроникну тугу поета за живим спілкуванням, за вимовленим

і почутим словом. Такий висновок напрошується з вертикального контексту Шевченкових текстів, у яких концепт мова-розмова супроводжується конкретно-чуттєвими «зміслами».

Глибинна семантика Франкових зміслів проєктована і на психологію, і на естетику. Дослідник загострює увагу на понятті «краса», яким оперують автори естетичних теорій і від яких Франко чекає полемічних висловлювань: «Що ж се за нова естетика, така, що торочить нам про змісли, враження і образи, а про красу ані слова?» На цей нібито закид Франко відповідає: *«Признаюся я читачам, що дискусія про к р а с у не входила і не входить у обсяг моїх уваг..»* [Франко 1981, 31: 112]. При цьому наголошує, що поняття «поетична краса» для нього має особливий зміст, а саме: *«нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не поняття краси, а **чуття естетичного уподобання, мусить при допомозі психології аналізувати те чуття»*** [Франко 1981, 31: 113].

Застосований Франком метод аналізу секретів поетичної творчості має на меті виявити чуття естетичного уподобання, пояснити, якими засобами викликане це чуття. Цей підхід письменник називає індуктивною естетикою:

«Вона не ловить неловимого решетом силогізмів, не має претензії на те, щоб з висоти абстракційного поняття краси диктувати закони артистичному розвоєві людськості, але стає на становищі далеко нижчім, та певнішим: п о п е р е д у с ь о г о з р о з у м і т и, а не судити і не приписувати законів. Вона слідить, що є постійне в змінних людських густах, аналізує чуття естетичного уподобання, послугуючися для сього по зможі докладними експериментальними методами, і не менше докладно аналізує кожду поодинокую штуку, щоб вивідати, в чім лежить те уподобання, яке збуджує вона в нашій душі» [Франко 1981, 31: 113-114].

Поезія і музика, поезія і малярство – ці виокремлені в *секретах поетичної творчості* теми, які започаткував Іван Франко, оперуючи конкретними прикладами з Шевченкової (і не лише) поезії, відкривають перед лінгвостилістами невичерпні можливості оновлення дослідницького апарату, застосування нових методів дослідження поетичних текстів різних часів і різних національних культур.

Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897-1899) / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1981. – 595 с.

Франко І. Краса і секрети творчості / І. Франко. – К.: Мистецтво, 1980. – 500 с.

REFERENCES

Franko, I. (1981). Zibrannia tvoriv: U p'iatdesiaty tomakh. Vol. 31: Literaturno-krytychni pratsi (1897-1899). Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukrainian)

Franko, I. (1980). Krasa i sekrety tvorchosti. Kyiv: Mystetstvo. (in Ukrainian)